

Kunst verbreedt de blik

onderzoek naar de
werking van drie
interventies met kunst
om werkvraagstukken
een stap verder te
brengen



Als je samen naar hetzelfde kunstwerk kijkt, valt iedereen iets anders op. Die verschillende blikken kun je gebruiken om op nieuwe ideeën te komen. Dit ontdekken we tijdens een bijeenkomst waarbij we in kleine groepjes door een kartonnen kijkkadertje naar kunstwerken kijken en hierover met elkaar in gesprek gaan. Alle aanwezigen hebben een vraag uit hun werk bij zich die hen bezighoudt en de bedoeling is om daar een stap verder mee te komen. De bijeenkomst legt het eerste zaadje voor verder onderzoek naar kunst als taal. We willen meer leren over de manier waarop werken met verschillende vormen van kunst, zoals kijken naar schilderijen, bijdraagt aan het verbreden van mensen hun perspectief. We willen niet alleen weten óf een dergelijke kunst-interventie zou kunnen werken, maar we zijn vooral nieuwsgierig naar hoe het werkt, onder welke omstandigheden en voor wie. We zijn betrokken geweest bij drie kunst-interventies, eentje waarin kunstwerken centraal staan, een met muziekinstrumenten in de hoofdrol en een derde waar tekenpotloden belangrijke tools waren. We evalueerden de werking van elk van deze drie interventies en in dit artikel komen de belangrijkste resultaten aan bod.

Door: Annemeijne Burggraaf, Jolien Meijer en Suzanne Verdonschot

Drie interventies waarin kunst een belangrijke rol speelt

Tijdens drie verschillende bijeenkomsten experimenteerden ongeveer zeventig deelnemers met kunst. Ze bekeken en bespraken schilderijen, bespeelden muziekinstrumenten in een orkest of leerden waarnemen en tekenen van een kunstenaar. In de drie kaders op de volgende pagina staat voor elke bijeenkomst een korte uitleg.

Een realistische evaluatie als basis van het onderzoek

Bij het onderzoeken van een interventie ligt de focus vaak op 'werkt het of werkt het niet', terwijl de werkelijkheid zoveel meer nuance bevat. Een interventie vindt plaats in een bepaalde context, en de mensen die meedoen hebben elk een ander karakter en brengen eigen kennis mee. Of de interventie een bepaalde werking heeft, hangt sterk samen met deze verschillen. Iemand die nieuwsgierig binnenkomt zal een andere ervaring hebben dan iemand die

verplicht 'op cursus moest' en er geen zin in heeft. De specifieke omstandigheden en de deelnemers zelf zijn van invloed op de werking van de interventie. Dat betekent ook dat een interventie vaak niet één op één kan worden overgenomen voor een andere context. Met een realistische evaluatie (Pawson & Tilley, 1997) probeer je beter te begrijpen *hoe* een interventie werkt, *waarom* dat zo is, voor *wie* en in welke *context*. In dit type onderzoek staan enkele vooraf opgestelde hypothesen centraal. Zo'n hypothese bestaat uit een verwachting over de context waarin de interventie plaatsvindt, de mechanismen die getriggerd worden bij de mensen die deelnemen en de uitkomsten die ontstaan. De hypothesen worden CMO's genoemd (Context, Mechanism en Outcome). In ons onderzoek willen we meer weten over de werking van de drie kunstinterventies aan de hand van enkele vooraf opgestelde CMO's. De CMO's komen voort uit literatuur en gesprekken met de ontwerpers van de bijeenkomsten.

Dialogo door kijkkaders



In een ziekenhuis zijn verschillende mensen bezig met verbeter-initiatieven. Denk aan iemand die zich inzet voor het bevorderen van mensgerichte zorg of iemand verbonden aan een initiatief om interprofessioneel samenwerken en leren in het ziekenhuis te versterken. Vanuit enkele initiatiefnemers met verschillende functies binnen het ziekenhuis is de behoefte ontstaan om met andere ogen naar dit soort vraagstukken te kijken, om zo tot nieuwe stappen te komen. Acht kunstwerken vormen het startpunt voor een dialoog over deze vragen. Acht deelnemers, die elk een vraagstuk uit hun eigen werk meebrengen, gaan aan de slag met speciaal ontwikkelde kijkkaders om naar de werken te kijken en erover in gesprek te gaan. Aan het eind van de bijeenkomst presenteert elke aanwezige een poster met de plannen en gedachten die ze meenemen. *Begeleiding gebeurt door kunstdocent Annebel Hofhuis.*

Ontwikkeling door muziek



Het Studie-werksucces met leerorkest (SWLO) wordt bezocht door studenten, werkende en muzikleraren. Deelnemers hebben elk een actuele vraag over hun eigen ontwikkeling. Iemand is bijvoorbeeld vastgelopen in de studie en op zoek naar inspiratie. In het leerorkest bespeelt iedereen een voor hen nieuw instrument. Ze leren dit instrument bespelen en tegelijkertijd leren ze spelen in een orkest. Tijdens dit proces reflecteren ze op vier thema's: self-efficacy, doorzettingsvermogen, wendbaarheid en interprofessioneel werken. Ze komen tweewekelijks bij elkaar om muziek te maken. Aan één van de bijeenkomsten nemen wij deel in het kader van dit onderzoek. In totaal maken er 40 mensen deel uit van het leerorkest. Initiatiefnemer van het SWLO is *Nono Poels, onderzoeker, docent en uitvalbegeleider.*

Waarnemen door tekenen



Tijdens een bijeenkomst in Utrecht neemt een beeldend kunstenaar de aanwezigen mee in zijn zoektocht naar de werking van het kunstenaarsbrein. Aan deze workshop nemen 15 mensen deel met uiteenlopende achtergronden. Zo zijn er enkele adviseurs, een verantwoordelijke voor leren en ontwikkelen in een supermarktketen en een zelfstandig fotograaf. Allen zijn benieuwd naar manieren waarop kunst hun dagelijkse werkpraktijk kan verrijken. De kunstenaar neemt in een korte presentatie de aanwezigen mee in de werking van het kunstenaarsbrein en deelt zijn eigen fascinatie (Is het mogelijk om niet-kunstenaars anders te leren kijken draagt dit dan ook bij aan anders denken?). Daarna gaan ze aan de slag met het tekenen van een bekend object; hun eigen hand. Aan het eind van de bijeenkomst is er ruimte om te reflecteren op de ervaringen van de deelnemers. *Kunstenaar Barthel Brussee is initiatiefnemer en begeleider van deze bijeenkomst.*



We vermoeden dat interventies met kunst kunnen helpen bij losheid in denken

Om lastige vraagstukken op een slimme manier aan te pakken is een bepaalde vorm van creativiteit nodig waardoor je bestaande elementen op een nieuwe manier kunt combineren. Dit wordt ook wel cognitieve flexibiliteit genoemd. Voorbeelden hiervan zijn dat je door contexten of taken te wisselen nieuwe oplossingen voor hetzelfde probleem vindt, je makkelijk je gedrag kunt aanpassen als er een nieuwe regel is of dat je nieuwe kennis kan creëren (Ionescu, 2012). We zijn benieuwd in hoeverre de interventies met kunst deze flexibiliteit aanwakkeren. Daarnaast willen we te weten komen welke interne processen bij onze deelnemers ervoor zorgen dat er wel of geen cognitieve flexibiliteit voorkomt, en welke factoren in de context hieraan bijdragen. De drie onderzoeksvragen zijn:

1. Vergroot een interventie met kunst de cognitieve flexibiliteit van de deelnemers?
2. Wat voor interne processen vinden plaats bij deelnemers van de kunstbijeenkomst en hoe dragen die bij aan de werking van de interventie?
3. In welke context leidt de interventie met kunst door de interne mechanismen tot meer cognitieve flexibiliteit?

Op basis van de onderzoeksvragen hebben we drie hypotheses opgesteld die een inzicht bieden in het achterliggende proces dat deelnemers zouden kunnen doormaken door het deelnemen aan de kijkkadersessie, het leerorkest en de tekensessie.

Tijdens drie bijeenkomsten experimenteren zo'n 70 mensen met kunst. Ze bekijken en bespreken schilderijen, bespelen muziekinstrumenten in een orkest of leren waarnemen en tekenen van een kunstenaar.

Positieve emoties zorgen voor verbreding

We verwachten dat bij het kijken naar kunst, maken van muziek en het leren tekenen, positieve emoties ontstaan die de blik van de deelnemers verbreden zodat er nieuwe perspectieven ontstaan. Deze veronderstelling is gebaseerd op de broaden-and-build theorie (Frederickson, 2005). Denk aan het moment dat je met een vriend in een museum bent, en je samen in een prettige sfeer een kunstwerk bekijkt. Het zou kunnen dat je ineens iets nieuws opvalt aan het schilderij, of een nieuwe gedachte hebt. De gedachte van de broaden-and-build-theorie is dat het ervaren van positieve emoties resulteert in het verbreden van het denken (broaden). Deze verbreding kan ervoor zorgen dat mensen hun ideeën verder uitbouwen (build) en er nieuwe perspectieven ontstaan.

Kunstinterventies triggeren associaties, vervreemding, identificatie en reflectie

Het deelnemen aan een interventie met kunst kan ook andere interne processen aanwakkeren die bijdragen aan de cognitieve flexibiliteit van de aanwezigen. Ten eerste, het bezig zijn met kunst kan beelden en associaties oproepen. Die associaties kunnen helpen bij het verbreden van het denken (Koenen, 2007); iets dat je hoort in een muziekstuk kan je doen denken aan een heel andere belevenis. Die verbreding kan helpen bij het vinden van nieuwe ingangen voor de vraagstukken waar iemand mee worstelt. Ten tweede zou vervreemding kunnen ontstaan. Dit verwijst naar het fenomeen dat optreedt wanneer je iets bekends op een andere manier gepresenteerd krijgt en het daardoor ook anders gaat bekijken. Deze andere kijkwijze kan leiden tot nieuwe ideeën (Gunn, 1984). Denk aan een tafel die door de ogen van een kind ineens een huisje blijkt te zijn. Ten derde verwachten we dat de leermechanismen identificatie en reflectie plaatsvinden tijdens de bijeenkomsten, wat mensen hun denken kan verbreden. Bij identificatie ontstaat door de uitwisseling met anderen hernieuwd inzicht in de eigen praktijk. Bij reflectie leer je door het perspectief van een andere betrokken groep naar je eigen praktijk te kijken en zul je daardoor nieuwe dingen waarnemen (Akkerman & Bakker, 2011; Hofhuis, 2023).

Opzet van het onderzoek naar de werking van kunstinterventies

We hebben in het onderzoek gezocht naar vormen van dataverzameling die passen bij de werkvormen in de bijeenkomsten - zodat het onderzoeksproces het leerproces van de deelnemers versterkt. Tabel 1 geeft een overzicht van de dataverzameling per interventie. Een beknopte uitleg per methode:

- **Telefonische interviews:** Deze interviews met deelnemers vonden plaats voorafgaand aan de bijeenkomsten. Vragen in deze gesprekken zijn bijvoorbeeld: 'Wat verwacht je van de bijeenkomst?' en 'Hoe kunstzinnig of creatief vind je jezelf?'. Voor de deelnemers vullden de gesprekken de rol van een intakegesprek waarmee ze zich voorbereiden op de bijeenkomst.
- **Observaties:** Een scoringsschema gebaseerd op de hypothesen vormt het startpunt voor het noteren van observaties tijdens de bijeenkomst.
- **Posterpresentatie:** Een reflectieopdracht voor de deelnemers waarbij ze aan de hand van enkele vragen hun ideeën, plannen en gedachten zichtbaar maken op een poster die ze erna presenteren aan de groep.
- **Focusgroep:** Elke deelnemer kiest twee vragen uit de reflectiepuzzelstukjes (zie bladzijde 32 van deze reader voor uitleg). De antwoorden delen ze in de groep. Het groepsinterview vindt plaats onder begeleiding van een onderzoeker.
- **Post-it-vragenlijst:** Aan het eind van de bijeenkomst hangen zes grote posters aan de muur. Op elke poster staat een vraag, afgeleid van de hypothesen in het onderzoek. De deelnemers beantwoorden de vragen op geeltjes en plakken die op.

Interventie met kunst	Dataverzameling				
	Telefonische interviews	Observaties	Posterpresentatie	Focus groep	Post-it-vragenlijst
1. Dialoog door kijkkaders	✓	✓	✓		
2. Ontwikkeling door muziek		✓			✓
3. Waarnemen door tekenen	✓	✓		✓	

We verzamelden alle genoteerde uitspraken, observaties, gespreksverslagen en post-its. Deze data hebben we geordend door ze te koppelen aan het onderdeel van de hypothese waar ze het meest over leken te gaan. Ook scanden we de data op zoek naar nieuwe inzichten en mogelijke onverwachte CMOs.



De omstandigheden doen ertoe

We denken dat deelnemers die open staan voor een ervaring en nieuwsgierig zijn gemakkelijker in staat zijn met een frisse blik te kijken (Dlouhy & Mitchell, 2009). Daardoor zal er meer ruimte zijn voor cognitieve flexibiliteit. Daarnaast verwachten we dat de mate waarin mensen zichzelf zien als creatief of kunstzinnig ook invloed heeft op hun ervaring van de kunstinterventie, omdat creativiteit en openheid samengaan (Swaab, 2016).

Bevindingen uit het onderzoek

Cognitieve flexibiliteit ziet er telkens anders uit

Het werken met kunst blijkt niet te leiden tot kant-en-klare oplossingen voor de vraagstukken die deelnemers van de kijkkaderbijeenkomst meebrachten. Het samen kijken naar kunst met de kijkkaders stelt deelnemers wel in staat om hun eigen vraagstuk vanuit meerdere en ook nieuwe perspectieven te bekijken. Bijvoorbeeld:

Een deelnemer komt met de vraag: Hoe kan ik de verpleegkundigen betrekken bij interprofessioneel samenwerken? Aangezet door een schilderij vraagt ze zich hardop af: 'moet je er persé in om mee te doen?'. Eerst zag ze scherpe randlijnen van wie wel en niet betrokken was bij het interprofessioneel samenwerken, maar nu realiseert ze zich dat deze lijnen misschien anders lopen en dat ieder mee kan doen vanuit zijn of haar eigen ritme. Misschien ziet dit er bij verpleegkundigen anders uit dan bij bijvoorbeeld specialisten.

Door de muziekbijeenkomst lijken deelnemers minder bezig te zijn in hun hoofd. Zij genieten van het samenzijn en de groei die ze doormaken bij het samen muziek maken. Ook ontstaat inspiratie, krijgen ze ideeën, en ontwikkelen ze vaardigheden die ze kunnen meenemen naar andere gebieden van

Kunst kan bijdragen aan de 'mentale lenigheid' van mensen.

hun leven. We horen bijvoorbeeld het verhaal van een deelnemer die het moeilijk vindt contact met anderen te leggen. Een muziekinstrument leren spelen in het orkest hielp haar dit te oefenen. Vooral doordat de muziek iets is dat ze met anderen uit het orkest deelt. Dit geeft haar een onderwerp om over te praten. De kunst lijkt hier een rol van grensobject te vervullen (Walker & Nocon, 2007). Dit zien we ook bij de kijkkaderbijeenkomst terug. De kunstwerken vormen een prettig startpunt voor een dialoog. Deelnemers verhouden zich ertoe en de verschillen in achtergrond of functies werkt hierbij niet belemmerend maar eerder bevorderend.

De tekenbijeenkomst stimuleert deelnemers om anders te denken en te kijken. Ze merken nieuwe details op, zoals de vormen en schaduwen van hun hand (een deelnemer die de eigen hand bestudeert merkt verschrikt op: "Er staan allemaal platte kruisjes op mijn hand!"). Sommige deelnemers vergelijken het tekenen met hun werk, en merken op dat ook daar "meer mogelijkheden liggen" dan ze denken, of dat er vaak "veel meer te zien" is. Daarnaast worden deelnemers, net als bij de muziekbijeenkomst, acceptierend en waardierend over hun eigen kunnen.

In de bijeenkomsten doen deelnemers eerstehands kennis op (Kessels, 2005). Over een persoonlijk nieuw inzicht constateert een deelnemer lachend: "dit had ik ook uit een boekje kunnen halen". En tegelijkertijd is te merken dat het juist waarde heeft om zelf op een bepaalde gedachtegang te komen. Je kunt bijvoorbeeld nog zo vaak horen dat fouten maken niet erg is, maar als je dit zelf ervaart, bijvoorbeeld in het orkest, ontstaat een dieper begrip. Dit wijst op een autonome manier van leren, waarbij deelnemers

proactief hun eigen leerervaring vormgeven. De reflectie-opdrachten lijken hierbij een belangrijke rol te spelen. Van Woezik et al. (2023) bevestigen het idee dat op kunst gebaseerde interventies zelfgestuurd leren stimuleren en hiermee positieve uitkomsten als eigenaarschap en authenticiteit teweeg kunnen brengen.

Deelnemers ervaren positieve én negatieve emoties

Een opmerkelijke ontdekking is de rol van negatieve emoties als intern proces dat bijdraagt aan cognitieve flexibiliteit. In alle bijeenkomsten zijn er deelnemers die negatieve emoties ervaren. Zie bijvoorbeeld het citaat hier volgend. Tijdens de kijkkaderbijeenkomst worden deelnemers zich bewust van hun eigen tekorten en blinde vlekken (een deelnemer verzucht: “blijkbaar heb ik stereotype ideeën”). Bij de muziekbijeenkomst zijn deelnemers aanvankelijk nerveus en angstig om fouten te maken. Iemand geeft aan tijdens de bijeenkomst een ontwikkeling “van angst naar durf” te hebben doorgemaakt. Voorafgaand aan de tekenbijeenkomst zijn sommige deelnemers gespannen over wat ze zouden moeten doen en tijdens de bijeenkomst ervaren ze frustratie bij het op papier brengen van wat ze in hun hoofd hebben. Negatieve zelfoordelen zijn regelmatig aanwezig tijdens de bijeenkomsten, maar veel deelnemers laten deze na verloop van tijd los en gaan het “gewoon proberen”. De negatieve gedachten lijken deelnemers bewust te maken van de punten waar ze vastlopen en kunnen groeien. Het zou kunnen dat dit de weg opent voor positieve emoties.

“Vooraf wist ik niet wat ik kon verwachten, zou deze setting echt wat met me doen? We begonnen met een sessie waarbij we met ons instrument wat stukken doorliepen. Dit was even wennen en aftasten (...). Toen kwamen we (...) in de orkest-setting, daar gingen we verschillende muziekstukken spelen. Ik probeerde een beetje mee te spelen, maar voelde me toch een beetje bezwaard als het niet klonk, ik achterliep of de tel kwijt was. Maar des te langer we bezig

waren, des te meer merkte ik dat niemand keek als ik iets fout deed. Dat als ik even stopte en daarna de draad weer oppakte het helemaal prima was. Dat het ondanks mijn geklungel best wel goed klonk. Er was in de grote groep ruimte om te leren en te proberen. Dit was fantastisch, gaf me ademruimte en ik ben gewoon mee gaan spelen. En er was een stuk waar dat aardig lukte, wat echt supergoed voelde. Doordat ik ruimte voelde om te leren en te proberen, merkte ik dat ik leerde en groeide en zelf-verzekerder werd.”

Anderen zijn anders, kijken anders en klinken anders

Tijdens de kijkkaderbijeenkomst vindt identificatie plaats doordat deelnemers overeenkomsten of verschillen in de manier van kijken onderzoekend benaderen (“jij zegt hokjes, maar ik zie juist gelaagdheid”). Reflectie vindt bij de kijkkaderbijeenkomst en bij de muziekbijeenkomst plaats op het moment dat deelnemers elkaar beter proberen te begrijpen door naar elkaar te luisteren en vanuit het perspectief van de ander te kijken (“Oh, ja! Wat grappig, dat had ik nog niet gezien”). Bij de tekenbijeenkomst was er vooral sprake van reflectie en identificatie tijdens de focusgroep-gesprekken na afloop van de bijeenkomst.

Associaties en beelden verbinden werelden

Het werken met kunst leidt tot associaties bij de deelnemers. Tijdens de muziekbijeenkomst ervaart een deelnemer heimwee. Tijdens de tekenbijeenkomst raakt een deelnemer geïnspireerd door associaties te maken met haar werkpraktijk (zie het verhaal hier volgend). Tijdens de kijkkaderbijeenkomst doet een kunstwerk van een boom een deelnemer aan haar hardloopprondje denken, ziet een andere deelnemer rode schoenen die zij associeert met “lef hebben” en associeert weer een andere deelnemer een zwart vlak met de eigen blinde vlekken.



Tijdens de bijeenkomsten ervaren deelnemers positieve én negatieve emoties

Een deelnemer die werkt als L&D-adviseur komt door de workshop op ideeën voor haar werkpraktijk. Ze ervaart tijdens de workshop dat de aanwezigen verleid worden om iets te doen waarvan ze zelf aanvankelijk denken dit niet te kunnen, namelijk tekenen. Zij komt in haar werk ook vaak mensen tegen die ze wil verleiden om iets te doen wat ze denken niet te kunnen. Dit zet haar aan het denken.

Vervreemding draagt bij aan nieuwe ontdekkingen

De ervaringen van de deelnemers laten zien dat kunst kan helpen om zaken op een nieuwe en verrassende manier te zien. Door met kunst bezig te zijn leren deelnemers hun aannames en gewoontes los te laten. Zo bekijken ze bijvoorbeeld een kunstwerk ondersteboven (tijdens de kijkkadersessie) en nemen sommigen (tijdens de tekenworkshop) hun hand waar door die te voelen in plaats van ernaar te kijken. Deze ongewone perspectieven verbreden mogelijk niet alleen de fysieke waarneming, maar brengen ook nieuwe ideeën en mogelijkheden in beeld (Gunn, 1984). Bij de presentatie van de posters (kijkkaderbijeenkomst) zegt een deelnemer dat de kunst heeft gezorgd voor afstand tot de gebruikelijke woorden die zij benut om het vraagstuk te beschrijven. Het vraagstuk zelf wordt als het ware 'vervreemd' waardoor er iets nieuws in te ontdekken valt.

Creatief of niet creatief, deelnemers gaan op in de activiteit

Tijdens de telefonische gesprekken voorafgaand aan de bijeenkomsten geven deelnemers verschillende antwoorden op de vraag of ze zichzelf creatief vinden. Zo vindt een deelnemer zichzelf vooral creatief in het bedenken van ideeën maar niet in het maken van kunstwerken. Een ander vindt zichzelf helemaal niet creatief. Anders dan verwacht, lijken deelnemers die zichzelf creatief vinden een vergelijkbare ontwikkeling door te maken als deelnemers die zichzelf niet creatief vinden.

Veel mensen komen met openheid en nieuwsgierigheid binnen (iemand is benieuwd "of we iets kunnen ontdekken", en een ander is nieuwsgierig naar "hoe onze vraagstukken gaan transformeren gedurende de sessie"). Bij de muziekbijeenkomst komen sommige deelnemers weliswaar gehaast of met een vol hoofd binnen, maar ook zij lijken na verloop van tijd op te gaan in de ervaring. Aanvankelijke haast of de drukte van de werkdag, lijken niet al te veel invloed te hebben. Deelnemers in alle bijeenkomsten lijken een focus te ervaren die maakt dat ze hun omgeving en andere plannen vergeten, en die op een toestand van *flow* lijkt (Csikszentmihalyi, 1990). Ze gaan volledig op in de activiteit waar ze mee bezig zijn. Dit is duidelijk te zien als enkele deelnemers na afloop van de kijkkaderbijeenkomst pas weer op de klok kijken en zich plotseling herinneren dat ze nog andere plannen hebben voor die dag. Tijdens de tekenbijeenkomst gebeurt iets soortgelijks. Zo is het doodstil op het moment dat deelnemers bezig zijn hun hand te tekenen. Zodra de kunstenaar een vraag stelt aan één van de aanwezigen, komt er geen reactie. De deelnemer gaat zo op in het tekenen dat hij de vraag niet hoort.

Het bespelen van een nieuw muziekinstrument brengt mensen in een staat van diepe focus en betrokkenheid

Tot slot

We zijn nieuwsgierig of het bekijken en bespreken van schilderijen, het bespelen van een nieuw muziekinstrument en het oefenen van waarnemen door te tekenen, kan bijdragen aan het vinden van nieuwe oplossingsrichtingen voor weerbarstige vragen uit de werkpraktijk. Om hier meer over te weten te komen zijn we op onderzoek uitgegaan. Enkele ontdekkingen gekoppeld aan de onderzoeksvragen:

Vergroot een interventie met kunst de cognitieve flexibiliteit van de deelnemers?

- Kunst kan bijdragen aan de 'mentale lenigheid' van mensen. Zij ontwikkelen nieuwe ideeën over een vooraf meegebracht vraagstuk of vertalen een ervaring die zij opdoen tijdens de bijeenkomst naar hun werkcontext.

Wat voor interne processen vinden plaats bij deelnemers van de kunstbijeenkomst en hoe dragen die bij aan de werking van de interventie?

- Tijdens de bijeenkomsten ervaren deelnemers zowel positieve emoties (zoals vrolijkheid) als negatieve (bang om fouten te maken). Beide lijken relevant te zijn en bij te dragen aan waardevolle uitkomsten.
- De kunstvormen (kunstwerken, muziek en tekeningen) vervullen regelmatig de rol van grensobject. Zo'n grensobject maakt het mogelijk voor de aanwezigen om hun eigen wereld (zienswijze, opvatting, ...) en die van anderen (die heel anders zijn dan jijzelf) met elkaar te verbinden.

- De kunstvormen roepen associaties (met zaken uit het persoonlijke leven en uit werk) op en ook vervreemding en dit kan bijdragen aan een verbreding van de blik.

In welke context leidt de interventie met kunst door de interne mechanismen tot meer cognitieve flexibiliteit?

- Mensen die deelnemen zijn allen open en nieuwsgierig naar wat kunst hen brengen kan. Maar of mensen zichzelf als creatief beschouwen of niet, dat lijkt niet uit te maken voor de opbrengsten uit de kunst-bijeenkomsten.
- En ook mensen die gehaast binnenkomen bij de bijeenkomst, ondervinden hier geen hinder van. Werken met kunst, zoals het bekijken en bespreken van schilderijen, het bespelen van een nieuw muziekinstrument en het oefenen van waarnemen door te tekenen, weet mensen in een staat van diepe focus en betrokkenheid te brengen die leidt tot een gevoel van voldoening.

Literatuurverwijzingen

- Akkerman, S.F., & Bakker, A. (2011). Boundary crossing and boundary objects. *Review of educational research*, 81, 132-169.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.
- Dlouhy, S., & Mitchell, P. (2015). *Upcycling sheltered workshops: A revolutionary approach to transforming workshops into creative spaces*. Ohio University Press. <https://doi.org/10.1080/13601440802659452>
- Fredrickson, B.L. (2005). Positive emotions. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 120-134). New York: Oxford University Press.
- Gunn, D. P. (1984). Making Art Strange: A Commentary on Defamiliarization. *The Georgia Review*, 38(1), 25-33.
- Hofhuis, A. (2023). *Kunst als boundary object ter bevordering van samenwerking in nieuwe ontwikkelteams op Montessori College Arnhem* [Publicatienr VBS:2:151582] [Masterthesis Aeres Hogeschool], HBO kennisbank.

- Ionescu, T. (2012). Exploring the nature of cognitive flexibility. *New ideas in psychology*, 30(2), 190-200.
- Koenen, E. (2007). *De Kunst van leiderschap in tijden van verandering, een managementprentenboek*. Boom.
- Pawson, R., & Tilley, N. (1997). *Realistic evaluation*. Sage Publications.
- Swaab, D. (2016). *Ons creatieve brein: hoe mens en wereld elkaar maken*. Atlas Contact.
- Van Woezik, T. E., Stap, T. B., van der Wilt, G. J., Reuzel, R. P., & Koksmas, J. J. (2023). Seeing the other: how residents expand their perspective by learning with the arts. *Journal of Graduate Medical Education*, 15(1), 50-58.
- Walker, D., & Nocon, H. (2007). Boundary-crossing competence: Theoretical considerations and educational design. *Mind, Culture, and Activity*, 14(3), 178-195.



Suzanne Verdonschot is directeur onderzoek van de FCE en doet open-keukenonderzoek naar leren en innoveren in de werkpraktijk. Zij onderzoekt hoe kleinschalige vernieuwingen na verloop van tijd samengaan met de staande organisatie en welke mogelijkheden er zijn om dit proces van 'mengen' gunstig te beïnvloeden. Haar advieswerk doet zij vanuit Kessels & Smit, *The Learning Company*.



Annemeijne De Groot-Burggraaf is als onderwijswetenschapper enthousiast, verbindend en onderzoekend bezig met projecten in het onderwijsveld. Zij probeert met een vleugje creativiteit het onderwijs te vernieuwen en te versterken.



Jolien Meijer studeerde Arbeids- en Organisationspsychologie en deed haar stage bij Kessels & Smit, The Learning Company. Als junior onderzoeker aan de Erasmus Universiteit Rotterdam verdiept ze zich nu in kansengelijkheid op de werkvloer.